

REVIEW OF RESEARCH

ISSN: 2249-894X

IMPACT FACTOR : 5.2331(UIF)

VOLUME - 7 | ISSUE - 3 | DECEMBER - 2017

जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँकेतील अनुत्पादक जिंदगी मधील तरतुद (N.P.A.)

माधव वसंतराव शिंदे

M. Com, M. Phil, PhD.

सारांश:

कर्जाधारकांच्या मालमत्तेच्या अस्तित्वापेक्षाही त्या कर्जांची कालानुरूप वसुली एखादे कर्ज उत्पादक वा अनुत्पादक ठरविण्याचा निकष मानला गेला आहे. नरसिंहम समितीने असे म्हटले आहे की, एखाद्या कर्जखात्यात जेव्हा व्याज व हप्त्याच्या रुपाने येणारे उत्पन्न बंद होते. त्या वेळेला ते अनुत्पादक म्हणजे एन.पी.ए. होते. सध्याच्या सुचनांप्रमाणे जर एखादया मुदत कर्जाचा हप्ता व व्याज 180 दिवसांत आले नसल्यास ते अनुत्पादक समजले जावे, तर कॅश क्रेडिट खात्यात ठराविक उलाढाल न होता कर्ज 180 दिवसांपेक्षा अधिक कालवाधीत आऊट ऑफ ऑर्डर राहिल्यास तसेच एखादी हुंडी 180 दिवसांपेक्षा अधिक कालावधीत रक्कम देय असतानाही प्रलंबित राहिल्यास, ते खाते अनुत्पादक समजले जावे, असे रिझर्व्ह बँक सांगते. शेती कर्जाच्या बाबतीत मात्र मुळ कर्ज रक्कमेच्या हप्त्याची रक्कम व व्याज दोन हंगामापेक्षाही अधिक थकित राहिल्यास ते अनुत्पादक समजले जावे, असे नरसिंहम समितीच्या अहवालामध्ये नमूद करण्यात आले आहे.

टप्याटप्याने सुधारित होणाऱ्या या सुचनांमध्ये आता मात्र आंतरराष्ट्रीय स्तरावर प्रचलित असलेल्या नियमांना अनुसरून असे ठरविण्यात आले आहे की, बँकांच्या ताळेबंदात पारदर्शकता दर्शविण्यासाठी 31 मार्च 2004 पासून मुदत बंद कर्ज खात्यात 90 दिवसांपेक्षा अधिक कालावधीत हप्ता व व्याज वसूल न झाल्यास तसेच एखादी हुंडी 90 दिवसांपेक्षा अधिक कालावधीत देय असूनही प्रलंबित राहिल्यास तसेच शेती कर्जाच्या बाबतीत दोन पीक हंगाम किंवा दोन अर्धवार्षिक हप्ते थकित राहिल्यास ते अनुत्पादक समजले जाते. इतर सर्व कर्जांच्या बाबतीतही 90 दिवसाचा हा थकित कालावधी मापदंड स्वीकारण्यापूर्वी त्याच्या प्रवासाचा पदपथ अधिक सुकर व्हावा यासाठी बँकांनी कार्यकृती आराखडे तयार करावेत. संभाव्य तरतुदी टाळण्यासाठी तसेच कर्ज खात्यावर अधिक जवळून नियंत्रण ठेवता यावे व पुढे होणाऱ्या अपरिचित पण संभाव्य तरतुदीची आगाऊ कल्पना यावी यासाठी दर महिन्याला मासिक व्याजाची आकारणी करावी. रिझर्व्ह बँकेने याबाबतीत निर्देश देताना मात्र असे म्हटले आहे की, मासिक व्याज आकारणी चक्रवाढ पध्दतीने होऊ नये याची दक्षता बँकांनी घ्यायला हवी.

मुख्य शब्द : कर्ज उत्पादक, रक्कम व व्याज , बुडीत कर्ज

प्रस्तावना

एखादया कर्जदाराला एकाहून अधिक कर्ज मर्यादा असल्यास व त्यातील एक खाते एन.पी.ए. ठरविण्यात आले असेल परंतु अन्य बँकांबरोबर एखादया प्रकल्पाला अनेक बँकांचे कर्ज असल्यास प्रत्येक बँकेने आपल्या वसुली कार्यकाल क्रमानुसार कर्जाची वसुली झाल्यास ते खाते आपल्या पुस्तकात स्टँडर्ड समजले जाते.

कर्ज खात्यांची वर्गवारी स्टँडर्ड, डाऊटफूल व तोटयाची मालमत्ता अशा वर्गवारीत करावी असे रिझर्व्ह बँकेचे निर्देश आहेत. नरसिंहम समितीने बँकांच्या कर्ज खात्यांचे पुढील चार प्रकारात विभाजन केलेले आहे. तसेच त्यांच्या संदर्भात तरतुद किती करावी हेही सांगितले आहे.

अ. प्रमाण मालमत्ता (Standard Assets) : ज्या कर्जावरील व्याज व मुदलाच्या परतफेडीचा हप्ता 1 महिन्यापेक्षा जास्त काळ थकलेला नाही. तिला प्रमाण मालमत्ता म्हणतात. तिच्यासाठी तरतुद करण्याची गरज नाही.

ब. उपप्रमाण मालमत्ता (Substandard Assets): ज्या कर्जावरील मुदल व व्याज दोन तिमाही किंवा 6 महिन्यांपेक्षा जास्त काळ हप्त्याच्या रुपाने बँकेमध्ये जमा झालेले नाही अशा मालमत्तेस उपप्रमाण मालमत्ता असे म्हणतात. या मालमत्तेच्या संदर्भात एकूण येणे रक्कमेच्या 10 टक्के इतकी तरतुद करणे आवश्यक आहे.

क. संशयास्पद मालमत्ता (Doubtful Assets) : एखादे कर्ज अप्रमाणशीर किंवा

सबस्टॅंडर्ड वर्गवारीत 18 महिन्यांपेक्षा अधिक काळ राहिल्यास ते डाऊटफुल (संशयित) समजले आहे. रिझर्व्ह बँकेने जारी केलेल्या सूचनांमध्ये 31 मार्च 2005 पासून हा कालावधी 18 महिन्यांपासून 12 महिन्यांचा केला आहे. मात्र अशा बाबतीत पुढील तरतूद करणे आवश्यक असते.

1. एक वर्षापर्यंत संशयास्पद मालमत्ता : तारणरहित भागाच्या 100 टक्के अधिक तारणासहित भागाच्या 20 टक्के
2. 1 ते 3 वर्षापर्यंत संशयास्पद : तारणरहित भागाच्या 100 टक्के अधिक तारणासहित भागाच्या 30 टक्के
3. 3 वर्षावरून अधिक कालावधीसाठी संशयास्पद : तारणरहित भागाच्या 100 टक्के अधिक तारणासहित भागाच्या 50 टक्के तरतूद करण्यात यावी.

ड. बुडीत कर्जे (Bad Debts) :- बँकांनी दर्शविलेल्या वर्गवारीत अंतर्गत लेखा परिक्षकाने किंवा सहकार खात्याच्या सहकारी लेखा परिक्षकाने किंवा रिझर्व्ह बँकेच्या निरीक्षकाने एखादे खाते बुडित खाते म्हणून दर्शविल्यास ते कर्जखाते बुडीत समजले जाते. अशा खात्यात वसुलीची शक्यता नसते व कर्जखात्याच्या मालमत्तेची किंमत दुर्लक्षित करण्यासारखी असल्यास किंवा जमा करणे अशक्य आहे असे वाटल्यास असे खाते बुडीत किंवा तोट्याची मालमत्ता (Loss Assets) समजले जाते. ज्या खात्यात सुरुवातीपासून कर्ज वसुलीच्या समस्या आहेत किंवा कर्जवसूली होईल की नाही या बाबत निश्चितता नाही त्यांना उत्पादक खाते असल्यापासून ते अनुत्पादक खाते पर्यंतचा प्रवास करण्याऐवजी थेट संशयित अथवा बुडीत दर्जा देणे गरजेचे आहे, असे रिझर्व्ह बँकेचे निर्देश आहेत.¹⁸

बुडीत खात्यांमध्ये कर्जाच्या येणे रक्कम इतकी संपूर्ण तरतूद करणे गरजेचे आहे. संशयित खात्यात पूर्ण रक्कम पैकी विनातारण असलेल्या रक्कमच्या 100% तरतूद, तर मालमत्तेचे तारण असलेल्या व वसुल होऊ शकणाऱ्या मालमत्तेच्या मुल्यांकनाच्या 20% ते 50% तरतूद करावी लागेल. याशिवाय प्रमाणशीर व उत्तम कर्जांना 0.25% तर अप्रमाणशीर कर्जांना 10% तरतूद करावी लागेल असे रिझर्व्ह बँकेचे नियम आहेत.

● अनुत्पादक जिंदगीचे व्यवस्थापन

1. प्रत्येक कर्ज मालमत्तेच्या क्रियाशीलतेवर बारकाईने लक्ष ठेवणे.
2. वेळीच उपाययोजना करता यावी यासाठी प्रश्न निर्माण होईल अशी मालमत्ता चटकन ओळखणे.
3. वसुलीचा परिणामकारक पाठपुरावा करणे.

एकूण कर्जांशी अनुत्पादक जिंदगीचे असलेले शक्य प्रमाण हा बँकेतील कर्जव्यवहाराच्या गुणवत्तेचा महत्त्वाचा निर्देशक असतो म्हणूनच या व्यवहाराच्या क्रियाशीलतेला बँक प्रणालीमध्ये महत्त्वाचे स्थान असते.

बँकेतील एकूण अनुत्पादक जिंदगी (Gross NPA) मध्ये बँकेतील एकूण कर्जांमधील उत्तम कर्जांच्या 0.25%, साधारण कर्जे व संशयित कर्जे मालमत्ता तारण असलेल्या व वसुल होऊ शकणाऱ्या कर्जांच्या 20% ते 50% , संशयित पैकी तारण नसलेल्या कर्जांच्या व बुडीत कर्जांच्या 100% तरतूद एकूण अनुत्पादक जिंदगी मध्ये करावी लागते.

बँकेतील निव्वळ अनुत्पादक जिंदगी (Net NPA) काढण्यासाठी एकूण अनुत्पादक जिंदगी (Gross NPA) मधून चालू वर्षाची संशयित व बुडीत कर्ज निधी तरतूद, थकीत व्याज तरतूद कमी केली जाते.

4.10.1 उस्मानाबाद जि.म.सह. बँकेतील एकूण अनुत्पादक जिंदगी तरतूद (Gross NPA):-

बँकेतील एकूण अनुत्पादक जिंदगी तरतूद वर्ष 2000-01 ते वर्ष 2009-10 या कालावधीतील खालील प्रमाणे आहे.

सारणी क्र.4.10.1 वरून असे दिसून येते की, वर्ष 2000-01 मध्ये एकूण अनुत्पादक जिंदगी तरतूद रु.5248.50 लाख होती.त्यामध्ये वाढ होऊन वर्ष 2003-04 मध्ये रु.35319.50 लाख तरतूद झाली आहे.अनुत्पादक जिंदगीमध्ये वर्ष 2004-05 मध्ये रु.14300.48 लाख वार्षिक घट झालेली आहे.त्यापुढील वर्षांमध्ये अनुत्पादक जिंदगी मध्ये वाढ होऊन वर्ष 2007-08 मध्ये रु.50486.49 लाख तरतूद झालेली आहे.त्यापुढील वर्षांमध्ये अनुत्पादक जिंदगीमध्ये घट होऊन वर्ष 2009-10 मध्ये रु.31913.03 लाख तरतूद झालेली आहे.अनुत्पादक जिंदगी मध्ये वर्ष 2004-05 मध्ये 40.49%, वर्ष 2008-09 मध्ये 18.56% व वर्ष 2009-10 मध्ये 22.38% वार्षिक घट झालेली आहे.बँकेतील एकूण अनुत्पादक जिंदगी मध्ये वार्षिक सरासरी रु.2962.73 लाखाने वाढ झाली आहे.वाढीचे वार्षिक सरासरी प्रमाण 51.16% आहे. आधार वर्षाच्या तुलनेत एकूण अनुत्पादक जिंदगी मध्ये वर्ष 2009-10 मध्ये 608.04% वाढ झाली आहे.

सारणी क्र. 4.10.1

उस्मानाबाद जि.म.सह.बँकेतील एकूण अनुत्पादक जिंदगी तरतूद (Gross NPA) (रु. लाखात)

अ. क्र.	वर्ष	एकूण अनुत्पादक जिंदगी तरतूद	अनुत्पादक जिंदगी मधील प्रत्यक्ष वाढ/ घट	वार्षिक वाढ / घट (%)
1	2000-01	5248.50 (100)	-	-
2	2001-02	26088.48 (497.07)	20839.98	397.07
3	2002-03	34995.79 (666.78)	8907.31	34.14
4	2003-04	35319.50 (672.94)	323.71	0.92

5	2004-05	21019.02 (400.48)	-14300.48	-40.49
6	2005-06	36465.63 (694.78)	15446.61	73.49
7	2006-07	46958.63 (894.71)	10493.00	28.78
8	2007-08	50486.49 (961.92)	3527.86	7.51
9	2008-09	41113.77 (783.34)	-9372.72	-18.56
10	2009-10	31913.03 (608.04)	-9200.74	-22.38
वार्षिक सरासरी वाढ / घट			2962.73	51.16

स्त्रोत - उस्मानाबाद जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक लि. उस्मानाबाद वार्षिक अहवाल वर्ष 2000-01 ते वर्ष 2009-10.

टीप - रकाना क्र.3 मधील कंसातील संख्या आधार वर्षाच्या तुलनेत एकूण अनुत्पादक जिदगी मधील वाढीचे प्रमाण दर्शविते.

एकूण अनुत्पादक जिदगीमध्ये मागील वर्षाच्या तुलनेत वर्ष 2001-02 मध्ये 397.07% सर्वात अधिक वार्षिक वाढ झाली आहे. तर वर्ष 2004-05 मध्ये 40.49% वार्षिक घट झाली आहे.

एकूण अनुत्पादक जिदगीमध्ये वर्ष 2004-05, वर्ष 2008-09 व वर्ष 2009-10 मधील वार्षिक घट वगळता इतर वर्षांमध्ये मोठ्या प्रमाणात वाढ झालेली आहे. वर्ष 2008-09 व वर्ष 2009-10 मध्ये केंद्र व राज्य शासन कृषी कर्जमाफी मिळाल्यामुळे अनुत्पादक (NPA) कर्जाची वसुली काही प्रमाणात झाली आहे. त्यामुळे सदरील वर्षांमध्ये अनुत्पादक जिदगीमध्ये घट झालेली दिसून येते.

4.10.2 सोलापूर जि.म.सह. बँकेतील एकूण अनुत्पादक जिदगी तरतुद (Gross NPA) :-

बँकेतील एकूण अनुत्पादक जिदगी तरतुद वर्ष 2000-01 ते वर्ष 2009-10 या कालावधीतील खालील प्रमाणे आहे.

सारणी क्र. 4.10.2

सोलापूर जि.म.सह. बँकेतील एकूण अनुत्पादक जिदगी तरतुद (GrossNPA)

(रु. लाखात)

अ.क्र.	वर्ष	एकूण अनुत्पादक जिदगी तरतुद	अनुत्पादक जिदगी मधील प्रत्यक्ष वाढ/ घट	वार्षिक वाढ / घट (%)
1	2000-01	3483.29 (100)	-	-
2	2001-02	12910.01 (370.63)	9426.72	270.63
3	2002-03	26057.20 (748.06)	13147.19	101.84
4	2003-04	18559.98 (532.83)	-7497.22	-28.77
5	2004-05	4045.28 (116.13)	-14517.70	-78.20
6	2005-06	32326.20 (928.04)	28280.92	699.11
7	2006-07	31791.76 (912.69)	-534.44	-1.65
8	2007-08	31277.25 (897.92)	-514.51	-1.62
9	2008-09	25449.29 (730.61)	-5827.96	-18.63
10	2009-10	12891.47 (370.09)	-12557.82	-49.34
वार्षिक सरासरी वाढ / घट			1045.35	99.26

स्त्रोत - सोलापूर जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक लि. सोलापूर वार्षिक अहवाल वर्ष 2000-01 ते वर्ष 2009-10.

टीप - रकाना क्र.3 मधील कंसातील संख्या आधार वर्षाच्या तुलनेत एकूण अनुत्पादक जिदगी मधील वाढीचे प्रमाण दर्शविते.

सारणी क्र.4.10.2 वरून असे दिसून येते की, वर्ष 2000-01 मध्ये एकूण अनुत्पादक जिदगी तरतुद रु.3483.29 लाख होती. त्यामध्ये वाढ होऊन वर्ष 2002-03 मध्ये रु.26057.20 लाख तरतुद झाली आहे. वर्ष 2003-04 व वर्ष 2004-05 मध्ये अनुत्पादक जिदगी तरतुद मध्ये रु.7497.22 लाख व रु.14517.70 लाख वार्षिक घट झालेली आहे. वर्ष 2005-06 मध्ये अनुत्पादक जिदगी तरतुद मध्ये रु.28280.92 लाख वार्षिक वाढ होऊन अनुत्पादक जिदगी मध्ये रु.32326.20 लाख तरतुद झाली आहे. त्यापुढील वर्षांमध्ये अनुत्पादक जिदगी तरतुद मध्ये घट होऊन वर्ष 2009-10 मध्ये एकूण अनुत्पादक जिदगी तरतुद रु.12891.47 लाख झालेली आहे. अनुत्पादक जिदगी मध्ये वर्ष 2003-04 मध्ये 28.77%, वर्ष 2004-05 मध्ये 78.20%, वर्ष 2006-07 ते वर्ष 2009-10 मध्ये अनुक्रमे 1.65%, 1.62%, 18.63% व 49.34% वार्षिक घट झालेली आहे. एकूण अनुत्पादक जिदगी तरतुद मध्ये वार्षिक सरासरी रु.1045.35 लाखाने वाढ झाली

आहे.वाढीचे वार्षिक सरासरी प्रमाण 99.26% आहे. आधार वर्षाच्या तुलनेत अनुत्पादक जिंदगीमध्ये वर्ष 2009-10 मध्ये 370.09% वाढ झाली आहे.

एकूण अनुत्पादक जिंदगी तरतुद मध्ये मागील वर्षाच्या तुलनेत वर्ष 2005-06 मध्ये 699.11% सर्वात अधिक वार्षिक वाढ झाली आहे.तर वर्ष 2004-05 मध्ये 78.20% वार्षिक घट झाली आहे.

एकूण अनुत्पादक जिंदगीमध्ये वर्ष 2003-04 वर्ष 2004-05, वर्ष 2006-07 ते वर्ष 2009-10 मधील वार्षिक घट वगळता इतर वर्षांमध्ये वाढ झालेली आहे.बँकेतील थकीत कर्जाची वसुली 60% पेक्षा अधिक झाल्यामुळे तसेच वर्ष 2008-09 व वर्ष 2009-10 मध्ये केंद्र व राज्य शासन कृषी कर्जमाफी मिळाल्यामुळे अनुत्पादक (NPA) तरतुद मध्ये घट झालेली दिसून येते.

4.10.3 उस्मानाबाद व सोलापूर जि.म.सह. बँकेतील एकूण अनुत्पादक जिंदगी (Gross NPA) तरतुदीचे तुलनात्मक अध्ययन :-

उस्मानाबाद व सोलापूर जि.म.सह.बँकेतील वर्ष 2000-01 ते वर्ष 2009-10 या कालावधीतील एकूण अनुत्पादक जिंदगी (Gross NPA) तरतुदीचे तुलनात्मक अध्ययन पुढील प्रमाणे आहे.

सारणी क्रमांक 4.10.3 व आलेख क्र.4.16 मधील तुलनात्मक अभ्यासावरून असे दिसून येते की, वर्ष 2000-01 मध्ये उस्मानाबाद जि.म.सह.बँकेतील एकूण एन.पी.ए.तरतुद रु.5248.50 लाख होती.तर सोलापूर जि.म.सह.बँकेतील एकूण एन.पी.ए.तरतुद रु.3483.29 लाख होती.त्यामध्ये कमी अधिक प्रमाणात वाढ होऊन वर्ष वर्ष 2009-10 मध्ये उस्मानाबाद जि.म.सह.बँकेतील एकूण एन.पी.ए.तरतुद रु.31913.03 लाख झाली आहे.तर सोलापूर जि.म.सह.बँकेतील एकूण एन.पी.ए.तरतुद रु.12891.47 लाख झाली आहे.

सारणी क्रमांक 4.10.3

उस्मानाबाद व सोलापूर जि. म. सह. बँकेतील एकूण एन.पी.ए.चे तुलनात्मक अध्ययन

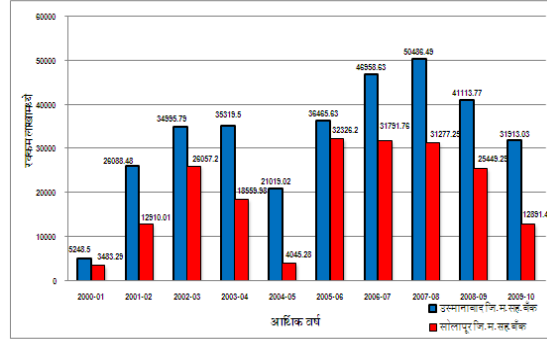
(रु.लाखात)

अ. क्र.	वर्ष	उ.जि.म.सह.बँक एकूण एन.पी.ए.	ए.येणेबाकी कर्जाशी (%)	सो.जि.म.सह.बँक एकूण एन.पी.ए.	ए.येणेबाकी कर्जाशी (%)
1	2000-01	5248.50	11.05	3483.29	3.82
2	2001-02	26088.48	41.39	12910.01	11.59
3	2002-03	34995.79	55.60	26057.20	21.94
4	2003-04	35319.50	56.93	18559.98	13.94
5	2004-05	21019.02	35.07	4045.28	2.71
6	2005-06	36465.63	53.29	32326.20	19.79
7	2006-07	46958.63	60.11	31791.76	16.79
8	2007-08	50486.49	60.22	31277.25	17.29
9	2008-09	41113.77	61.54	25449.29	14.36
10	2009-10	31913.03	49.65	12891.47	5.98
11	एकूण	329608.84	484.85	198791.73	128.21
12	सरासरी	32960.88	48.49	19879.17	12.82
13	प्रमाप विचलण	12451.72		10557.57	
14	विचरण गुणक	37.78		53.11	
15	वृद्धीदर	508.04		270.09	

स्त्रोत - उस्मानाबाद व सोलापूर जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँकेचे वर्ष 2000-01 ते वर्ष 2009-10 या कालावधीतील वार्षिक अहवाल.

आलेख क्र.4.18

उस्मानाबाद व सोलापूर जि.म.सह. बँकेतील एकूण एन. पी. ए. मधील वाढ

उस्मानाबाद जि.म.सह.बँकेतील एकूण एन.पी.ए.सरासरी रु.32960.88 लाख आहे.तर सोलापूर जि.म.सह बँकेतील एकूण एन.पी.ए.सरासरी रु.19879.17 लाख आहे.उस्मानाबाद जि.म.सह.बँकेतील एकूण एन.पी.ए. सरासरी सोलापूर जि.म.सह.बँकेतील एन.पी.ए. सरासरी पेक्षा अधिक आहे.

उस्मानाबाद जि.म.सह बँकेतील एन.पी.ए.चा विचरण गुणक 37.78% आहे. तर सोलापूर जि.म.सह बँकेतील एन.पी.ए.चा विचरण गुणक 53.11% आहे.उस्मानाबाद जि.म.सह. बँकेतील एन.पी.ए.चा विचरण गुणक सोलापूर जि.म.सह.बँकेतील एन.पी.ए.विचरण गुणक पेक्षा कमी असल्यामुळे बँकेतील एन.पी.ए.तरतुद मध्ये अधिक सातत्य दिसून येते.

उस्मानाबाद जि.म.सह बँकेतील एन.पी.ए.वाढीचा वृद्धीदर 508.04% आहे.तर सोलापूर जि.म.सह बँकेतील एन.पी.ए.वाढीचा वृद्धीदर 270.09% आहे.उस्मानाबाद जि.म.सह.बँकेतील एन.पी.ए. वाढीचा वृद्धीदर सोलापूर जि.म.सह.बँकेतील वृद्धीदर पेक्षा 237.95% अधिक आहे.या वरून असे स्पष्ट होते की, उस्मानाबाद जि.म.सह बँकेतील एन.पी.ए.तरतुद मध्ये होणारी वाढ ही सोलापूर जि.म.सह बँकेतील एन.पी.ए. तरतुद मध्ये होणाऱ्या वाढीपेक्षा अधिक आहे.

उस्मानाबाद जि.म.सह. बँकेतील एन.पी.ए.चे एकूण येणेबाकी कर्जाशी शेकडा प्रमाण वर्ष 2000-01 मध्ये 11.05% होते.त्यामध्ये वाढ होऊन वर्ष 2003-04 मध्ये हे प्रमाण 56.93% झालेले दिसून येते.वर्ष 2004-05 मध्ये घट होऊन हे प्रमाण 35.07% दिसून येते.त्यापुढील वर्षामध्ये वाढ होऊन वर्ष 2008-09 मध्ये हे प्रमाण 61.54% झालेले दिसून येते.वर्ष 2009-10 मध्ये घट होऊन हे प्रमाण 49.65% झालेले दिसून येते.तर सोलापूर जि.म.सह. बँकेतील एन.पी.ए.चे एकूण येणेबाकी कर्जाशी शेकडा प्रमाण वर्ष 2000-01 मध्ये 3.82% होते.त्यामध्ये वाढ होऊन वर्ष 2002-03 मध्ये हे प्रमाण 21.94% झालेले दिसून येते. वर्ष 2003-04, वर्ष 2004-05, वर्ष 2006-07, वर्ष 2008-09 व वर्ष 2009-10 मध्ये एन.पी.ए.चे एकूण येणेबाकी कर्जाशी शेकडा प्रमाणांमध्ये घट झालेली दिसून येते. वर्ष 2009-10 मध्ये एन.पी.ए.चे एकूण येणेबाकी कर्जाशी शेकडा प्रमाण 5.98% आहे. उस्मानाबाद जि.म.सह.बँकेतील एन.पी.ए.चे एकूण येणेबाकी कर्जाशी वार्षिक सरासरी प्रमाण 48.49% आहे.तर सोलापूर जि.म.सह. बँकेतील एन.पी.ए.चे एकूण येणेबाकी कर्जाशी वार्षिक सरासरी प्रमाण 12.82% आहे.यावरून असे दिसून येते की, सोलापूर जि.म.सह.बँकेतील एन.पी.ए.चे एकूण येणेबाकी कर्जाशी शेकडा प्रमाण कमी आहे.तर उस्मानाबाद जि.म.सह. बँकेतील एन.पी.ए.चे एकूण येणेबाकी कर्जाशी शेकडा प्रमाण वाढत गेलेले आहे.

4.10.4 उस्मानाबाद जि.म.सह. बँकेतील निव्वळ अनुत्पादक जिंदगी (Net NPA):-

बँकेची निव्वळ अनुत्पादक जिंदगी वर्ष 2000-01 ते वर्ष 2009-10 या कालावधीतील पुढील प्रमाणे आहे.

सारणी क्र. 4.10.4

उस्मानाबाद जि.म.सह. बँकेतील निव्वळ अनुत्पादक जिंदगी (Net NPA)

(रुपये लाखात)

अ.क्र.	वर्ष	निव्वळ अनुत्पादक जिंदगी	अनुत्पादक जिंदगी मधील प्रत्यक्ष वाढ/ घट	वार्षिक वाढ / घट (%)
1	2000-01	3644.08 (100)	-	-
2	2001-02	20468.05 (561.68)	16823.97	461.68
3	2002-03	28493.12 (781.90)	8025.07	39.21
4	2003-04	24928.42 (684.08)	-3564.70	-12.51
5	2004-05	10628.18 (291.66)	-14300.24	-57.37
6	2005-06	22146.02 (607.73)	11517.84	108.37

7	2006-07	23505.40 (645.03)	1359.38	6.14
8	2007-08	21350.62 (585.90)	-2154.78	-9.17
9	2008-09	15526.61 (426.08)	-5824.01	-27.28
10	2009-10	2806.93 (77.03)	-12719.68	-81.92
वार्षिक सरासरी वाढ / घट			-93.02	47.46

स्त्रोत - उस्मानाबाद जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक लि. उस्मानाबाद वार्षिक अहवाल वर्ष 2000-01 ते वर्ष 2009-10.

टीप - रकाना क्र.3 मधील कंसातील संख्या आधार वर्षाच्या तुलनेत निव्वळ अनुत्पादक जिंदगी मधील वाढीचे प्रमाण दर्शविते.

सारणी क्र.4.10.4 वरून असे दिसून येते की, वर्ष 2000-01 मध्ये निव्वळ अनुत्पादक जिंदगी रु.3644.08 लाख होती.त्यामध्ये वाढ होऊन वर्ष 2002-03 मध्ये रु.28493.12 लाख झालेली आहे.वर्ष 2003-04 व वर्ष 2004-05 मध्ये अनुत्पादक जिंदगी मध्ये रु.3564.70 लाख व रु.14300.24 लाख वार्षिक घट झालेली आहे.त्यापुढील वर्षामध्ये वाढ होऊन वर्ष 2006-07 मध्ये रु.23505.40 लाख अनुत्पादक जिंदगी दिसून येते.वर्ष 2007-08 ते वर्ष 2009-10 मध्ये अनुत्पादक जिंदगी मध्ये अनुक्रमे रु.2154.78 लाख, रु.5824.01लाख व रु.12719.68 लाख वार्षिक घट झालेली आहे.वर्ष 2009-10 मध्ये निव्वळ अनुत्पादक जिंदगी रु.2806.93 लाख आहे.अनुत्पादक जिंदगी मध्ये वर्ष 2003-04 मध्ये 12.51%, वर्ष 2004-05 मध्ये 57.37%, वर्ष 2007-08 मध्ये 9.17%, वर्ष 2008-09 मध्ये 27.28% व वर्ष 2009-10 मध्ये 81.92% वार्षिक घट झालेली आहे.बँकेतील निव्वळ अनुत्पादक जिंदगी मध्ये वार्षिक सरासरी रु.93.02 लाखाने घट झाली आहे. आधार वर्षाच्या तुलनेत निव्वळ अनुत्पादक जिंदगी मध्ये वर्ष 2009-10 मध्ये 22.97% घट झाली आहे.

निव्वळ अनुत्पादक जिंदगीमध्ये मागील वर्षाच्या तुलनेत वर्ष 2001-02 मध्ये 461.68% सर्वात अधिक वार्षिक वाढ झाली आहे.तर वर्ष 2009-10 मध्ये 81.92% वार्षिक घट झाली आहे.

4.10.5 सोलापूर जि.म.सह. बँकेतील निव्वळ अनुत्पादक जिंदगी (Net NPA) :-

बँकेची निव्वळ अनुत्पादक जिंदगी वर्ष 2000-01 ते वर्ष 2009-10 या कालावधीतील खालील प्रमाणे आहे.

सारणी क्र.4.10.5 वरून असे दिसून येते की, वर्ष 2000-01 मध्ये निव्वळ अनुत्पादक जिंदगी रु.1482.19 लाख होती.त्यामध्ये वाढ होऊन वर्ष 2002-03 मध्ये रु.20301.21 लाख झालेली आहे.वर्ष 2003-04 व वर्ष 2004-05 मध्ये अनुत्पादक जिंदगीमध्ये रु.9596.96 लाख व रु.10391.67 लाख वार्षिक घट झाली आहे.वर्ष 2005-06 मध्ये अनुत्पादक जिंदगीमध्ये रु.25836.44 लाख वार्षिक वाढ होऊन अनुत्पादक जिंदगी रु.26149.02 लाख झाली आहे.त्यापुढील वर्षामध्ये अनुत्पादक जिंदगी मध्ये घट होऊन वर्ष 2009-10 मध्ये अनुत्पादक जिंदगी रु.4767.70 लाख झालेली आहे.निव्वळ अनुत्पादक जिंदगी मध्ये वार्षिक सरासरी रु.365.06 लाखाने वाढ झाली आहे.वाढीचे वार्षिक सरासरी प्रमाण 960.95% आहे. आधार वर्षाच्या तुलनेत निव्वळ अनुत्पादक जिंदगीमध्ये वर्ष 2009-10 मध्ये 321.67% वाढ झाली आहे.

निव्वळ अनुत्पादक जिंदगीमध्ये मागील वर्षाच्या तुलनेत वर्ष 2005-06 मध्ये 8265.54% सर्वात अधिक वार्षिक वाढ झाली आहे.तर वर्ष 2004-05 मध्ये 97.08% वार्षिक घट झाली आहे.

सारणी क्र. 4.10.5

सोलापूर जि.म.सह. बँकेतील निव्वळ अनुत्पादक जिंदगी (Net NPA)

(रुपये लाखात)

अ. क्र.	वर्ष	निव्वळ अनुत्पादक जिंदगी	अनुत्पादक जिंदगी मधील प्रत्यक्ष वाढ/ घट	वार्षिक वाढ / घट (%)
1	2000-01	1482.19 (100)	-	-
2	2001-02	9258.42 (624.64)	7776.23	524.64
3	2002-03	20301.21 (1369.68)	11042.79	119.27
4	2003-04	10704.25 (722.19)	-9596.96	-47.27
5	2004-05	312.58 (21.09)	-10391.67	-97.08
6	2005-06	26149.02 (1764.22)	25836.44	8265.54
7	2006-07	23919.34 (1613.78)	-2229.68	-8.53
8	2007-08	22273.93 (1502.77)	-1645.41	-6.88
9	2008-09	14888.70 (1004.50)	-7385.23	-33.16
10	2009-10	4767.70 (321.67)	-10121.00	-67.95

वार्षिक सरासरी वाढ / घट	365.06	960.95
-------------------------	---------------	---------------

स्त्रोत - सोलापूर जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक लि.सोलापूर वार्षिक अहवाल वर्ष 2000-01 ते वर्ष 2009-10.

टीप - रकाना क्र.3 मधील कंसातील संख्या आधार वर्षाच्या तुलनेत निव्वळ अनुत्पादक जिंदगी मधील वाढीचे प्रमाण दर्शविते.

4.10.6 उस्मानाबाद व सोलापूर जि.म.सह. बँकेतील निव्वळ अनुत्पादक जिंदगीचे (Net NPA) तुलनात्मक अध्ययन :-

उस्मानाबाद व सोलापूर जि.म.सह.बँकेतील वर्ष 2000-01 ते वर्ष 2009-10 या कालावधीतील निव्वळ अनुत्पादक जिंदगीचे (Net NPA) तुलनात्मक अध्ययन पुढील प्रमाणे आहे.

सारणी क्रमांक 4.10.6 व आलेख क्र.4.17 मधील तुलनात्मक अभ्यासावरून असे दिसून येते की, वर्ष 2000-01 मध्ये उस्मानाबाद जि.म.सह. बँकेतील निव्वळ एन.पी.ए.रु.3644.08 लाख होता.तर सोलापूर जि.म.सह.बँकेतील निव्वळ एन.पी.ए.रु.1482.19 लाख होता.वर्ष 2009-10 मध्ये उस्मानाबाद जि.म.सह.बँकेतील निव्वळ एन.पी.ए.रु.2806.93 लाख झाला आहे.तर सोलापूर जि.म.सह.बँकेतील निव्वळ एन.पी.ए.रु.4767.70 लाख झाला आहे.

सारणी क्रमांक 4.10.6

उस्मानाबाद व सोलापूर जि.म.सह. बँकेतील निव्वळ एन.पी.ए.चे तुलनात्मक अध्ययन (रु.लाखात)

अ. क्र.	वर्ष	उ.जि.म.सह.बँक निव्वळ एन.पी.ए.	नि.येणेबाकी कर्जाशी (%)	सो.जि.म.सह.बँक निव्वळ एन.पी.ए.	नि.येणेबाकी कर्जाशी (%)
1	2000-01	3644.08	7.94	1482.19	1.66
2	2001-02	20468.05	36.22	9258.42	8.59
3	2002-03	28493.12	51.27	20301.21	17.96
4	2003-04	24928.42	51.45	10704.25	8.54
5	2004-05	10628.18	22.93	312.58	0.21
6	2005-06	22146.02	40.95	26149.02	16.60
7	2006-07	23505.40	42.99	23919.34	13.14
8	2007-08	21350.62	39.03	22273.93	12.96
9	2008-09	15526.61	37.67	14888.70	8.97
10	2009-10	2806.93	7.98	4767.70	2.30
11	एकूण	173497.43	338.43	134057.34	90.95
12	सरासरी	17349.74	33.84	13405.73	9.09
13	प्रमाण विचलण	8462.15		9022.39	
14	विचरण गुणक	48.77		67.30	
15	वृद्धीदर	-22.97		221.67	

स्त्रोत - उस्मानाबाद व सोलापूर जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँकेचे वर्ष 2000-01 ते वर्ष 2009-10 या मधील वार्षिक अहवाल.

उस्मानाबाद जि.म.सह.बँकेतील निव्वळ एन.पी.ए.सरासरी रु.17349.74 लाख आहे.तर सोलापूर जि.म.सह बँकेतील निव्वळ एन.पी.ए.सरासरी रु.13405.73 लाख आहे.उस्मानाबाद जि.म.सह.बँकेतील निव्वळ एन.पी.ए.सरासरी सोलापूर जि.म.सह.बँकेतील निव्वळ एन.पी.ए.सरासरी पेक्षा अधिक आहे.

उस्मानाबाद जि.म.सह. बँकेतील निव्वळ एन.पी.ए.चा विचरण गुणक 48.77% आहे. तर सोलापूर जि.म.सह बँकेतील निव्वळ एन.पी.ए.चा विचरण गुणक 67.30% आहे. उस्मानाबाद जि.म.सह बँकेतील निव्वळ एन.पी.ए.चा विचरण गुणक सोलापूर जि.म.सह.बँकेतील निव्वळ एन.पी.ए.विचरण गुणक पेक्षा कमी असल्यामुळे बँकेतील निव्वळ एन.पी.ए.मध्ये अधिक सातत्य असलेले दिसून येते.

उस्मानाबाद जि.म.सह बँकेतील निव्वळ एन.पी.ए.वाढीचा वृद्धीदर -22.97% आहे.तर सोलापूर जि.म.सह बँकेतील निव्वळ एन.पी.ए.वाढीचा वृद्धीदर 221.67% आहे. सोलापूर जि.म.सह.बँकेतील निव्वळ एन.पी.ए. वाढीचा वृद्धीदर उस्मानाबाद जि.म.सह.बँकेतील वृद्धीदर पेक्षा 244.64% अधिक आहे.

उस्मानाबाद जि.म.सह. बँकेतील निव्वळ एन.पी.ए.चे निव्वळ येणेबाकी कर्जाशी शेंकडा प्रमाण वर्ष 2000-01 मध्ये 7.94% होते. त्यामध्ये वाढ होऊन वर्ष 2003-04 मध्ये हे प्रमाण 51.45% झालेले दिसून येते.त्यापुढील वर्षामध्ये या प्रमाणांमध्ये वाढ व घट होऊन वर्ष 2009-10 मध्ये हे प्रमाण 7.98% आहे.सोलापूर जि.म.सह. बँकेतील निव्वळ एन.पी.ए.चे निव्वळ येणेबाकी कर्जाशी शेंकडा प्रमाण वर्ष 2000-01 मध्ये 1.66% होते.त्यामध्ये वाढ होऊन वर्ष 2002-03 मध्ये हे प्रमाण 17.96% झालेले दिसून येते.त्यापुढील वर्षामध्ये या

प्रमाणामध्ये वाढ व घट होऊन वर्ष 2009-10 मध्ये हे प्रमाण 2.30% आहे. उस्मानाबाद जि.म.सह.बँकेतील निव्वळ एन.पी.ए.चे निव्वळ येणेबाकी कर्जाशी वार्षिक सरासरी प्रमाण 33.84% आहे.तर सोलापूर जि.म.सह. बँकेतील निव्वळ एन.पी.ए.चे निव्वळ येणेबाकी कर्जाशी वार्षिक सरासरी प्रमाण 9.09% आहे.यावरून असे दिसून येते की, सोलापूर जि.म.सह. बँकेतील निव्वळ एन.पी.ए.चे निव्वळ येणेबाकी कर्जाशी शेकडा प्रमाण उस्मानाबाद जि.म.सह.बँकेपेक्षा कमी आहे.

निष्कर्ष—

बँकेतील अनुत्पादक जिंदगीचे (N.P.A.) प्रमाण कमी करण्यासाठी एकरकमी तडजोड योजना लागू करावी.बँकेतील एन.पी.ए. झालेल्या कर्ज खात्याला कर्जदार सर्व थकीत कर्ज एकरकमी भरणार असेल तर एकरकमी तडजोड योजना (one time settlement) लागू करून कर्जदाराला दंडव्याज, चक्रवाढ व्याज, कायदेशीर कारवाई करण्यासाठी झालेला खर्च, वसुलीसाठी झालेला इतर खर्च यात सूट देऊन थकीत कर्जाचा एकरकमी भरणे करून घ्यावा.

संदर्भ ग्रन्थ —

- 1) सोलापूर जिल्हा मध्यवर्ती सहकारी बँक लि.सोलापूर, 88 वा वार्षिक अहवाल, वर्ष 2005-06, पृष्ठ क्र.15-14.
- 2) प्रा. सुधाकर एस.मानकर, सहकार, निराली प्रकाशन, पुणे, जून 2007, पृष्ठ क्र.8.3.
- 3) डॉ.मुकुंद महाजन, भारतीय बँक प्रणाली, निराली प्रकाशन, पुणे, जून 2005, पृष्ठ क्र.4.12-4.13.
- 4) प्रा.डॉ.दामजी बी.एच., सहकार, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर, एप्रिल 2012, पृष्ठ क्र.124-125.
- 5) प्रा.श्रीनीवास जोशी, सहकारी चळवळ उदारीकरण आणि वास्तवता, श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपूर, मार्च 2013, पृष्ठ क्र.26.